

DOMBORMŰ XERXES PERSEPOLISI PALOTÁJÁBÓL. V. sz. Kr. e.

AZ EZEREGYÉJ KINCSEI

Miként az Ezeregyéj pompás történeti keleti költők képzeletében születtek meg, azonképpen a perzsa művészet csodálatos kincsei a perzsa művészek gazdag fantáziájának termékei.

Sohasem kínálkozott mostanáig olyan kedvező alkalom e művészet összes ágainak tanulmányozására, mint amilyent a londoni *perzsa művészeti kiállítás* nyújtott, a Burlington House hatalmas termeiben ez év első hónapjaiban. A kiállítás gondolata Arthur Upham Pope-tól ered, e kitűnő amerikai szakembertől. A gondolatot magáévá tette Sir E. Denison Ross, a londoni Keleti Akadémia igazgatója és támogatta mindenben Pope terveit. Az ő javaslatukra Európa és Amerika legelső szakemberei fogtak össze, hogy összehordják a világ legcsodásabb látnivalóját.

Európa érdeklődése az utóbbi időben a keleti népek művészettörténete iránt egyre növekedett. Ennek az érdeklődésnek eredményeként nem egy jeles szakés népszerű könyv látott napvilágot. Érthető tehát, ha az egész világ figyel-

me a nagyszerűen előkészített londoni perzsa művészeti kiállításra terelődött. A napilapok és a folyóiratok is nem egy cikkben ismertették a kiállítás anyagát. Szenzációkról is gondoskodtak. A kiállítást azután olyan nagy tömegek látogatták, ami példa nélkül való a kiállítások történetében. Az első héten például már 20.000-nél több katalógus fogyott el és a látogatók száma annak tartama alatt a negyedmilliót érte el.

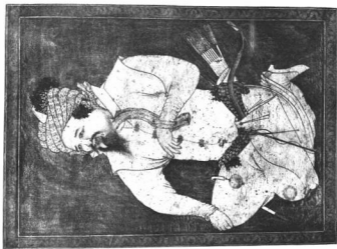
A kiállítás anyaga felölelte az őskortól kezdve a XIX. századig terjedő időt, tehát mintegy 6000 esztendő. Az elrendezésben — a lehetőség szerint — az időrendi felállítást követték. Több mint 2000 tárgy volt kiállítva. Ezt az óriási anyagot 27 országból gyűjtötték össze. Elsősorban Perzsiából, ahonnan olyan kincseket hoztak el, amilyenek Európában még sohasem voltak láthatók. A sah és a templomok kincsei teték meg Perzsiából a nagy utat Európába. E mellett főleg Anglia, az Észak-Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Németország szerepeltek nagyobb anyaggal. Mintegy 200 múzeum

PERZSA MINIATOR. A XV. század eleje.
A párisi Musée des Arts Décoratifs tulajdona

EGY FESZŐ (?) MINIÁTOR ARCKÉPE. Allóidag Bihzad.
 a legkiválóbb perzsa miniatúristák egyikének művelete Gentile Bellini után
 Emil Tabbagh gyűjteményéből

FOGOLY HERCEGET ABRÁZOLÓ PERZSA MINIÁTOR. 1520 körül.
 Raymond Koechlin gyűjteményéből

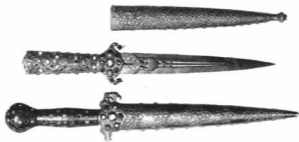
A PARADICSOMI KERTET ÁBRÁZOLO PERZSA TUSSZRAJZ
Herati iskola. A XV. sz. első fele
Mária Sarré-Humanns ábról 470jteményéből, Berlin

HERCEGNÖT (9) ÁBRÁZOLO PERZSA MINIATÜR, 1500 körül
L. Cartier tulajdona

BRONZKANNA. VI.—VII. század
Arab méretem, Cairo

KÉT PERZSA TÖR. Arany. XVI.—XVII. sz.
A herceg Esterházy-család frankói lőbiztonságijának tulajdona

ARANY KORSÓ, III–VI. század
Szt.-Péteriúr, Eremítage

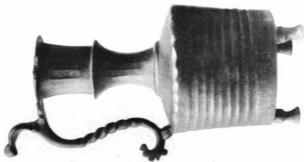
EZÜST BOROS KORSÓ
VI–VII. század

EZÜST VÁZA, VI–VII. század

GYERTYARTÓ. XIII. század
A perzsa kormány tulajdona

KORSÓ. Sárpariz. IV—V. század
Kaiser Friedrich-Museum, Berlin

és magányjűtő kincseinek javát engedte át.

A kiállítás célja az volt, hogy a nagy tömegekkel megismertesse a perzsa művészetet; a tudósoknak pedig lehetővé tette a kényelmes, egy helyben való, beható tanulmányozást.

A perzsák egy nagy kultúrközösség, az *iszlám* részei. Ennek a területe Spanyolországtól, Afrikán keresztül, Kínáig terjed. A perzsák voltak e népek közt a legkevésbé nomádok és művészetük valamennyi közt a legszínesebb. Jellemzi őket, hogy nem ismernek külön egyházi és világi célra szolgáló tárgyat, miként Európában. Kedvelik a figurális díszet, ami megkülönbözteti őket az iszlám többi népétől.

A kiállítás legrégebb anyagát az *ős-kori cseréptárgyak* szolgáltatták (az I-ső teremben). Tudományos szempontból meglepő volt az ú. n. *Luristán-bronzok* csoportja a Krisztus előtti 1000—500 közötti időből. A szép zöld patinás tárgyak: edények, kengyelek stb., Luristán tartomány területéről kerültek elő ásatások révén és eddig alig ismert csoportját alkotják az ősi perzsa föld művészetének. Jórésztük amerikai gyűjteményekből való. Jellemző rajtuk az ágaskodó, páros állatoknak heraldikus alkalmazása. Sok csodálójuk akadt a terem közepén álló üvegszekrényben bemutatott, ezüstből öntött, finomrajzú, ágaskodó szárnyas kőszáli zergének (ibex) a Kr. e.-i III. sz.-ból, a berlini Iszlám-gyűjteményből. Ez a tárgy a griff-fejes, bronzból öntött trónlábbal együtt a görög művészet hatásának kétségtelen bizonyítéka. Rokonfelfogású az Oxus-kincs pompás arany karperece, két szembenéző szárnyas griffjével, a londoni Viktoria- és Albert-múzeumból.

Nagyméretű *szobrászati emlék* természetesen nem igen szerepelhetett a kiállításon, mégis bemutatottak gipszmásolatban egy-két jeles alkotást. Az ókorban a perzsák hatalmas palotákat emeltek, nagy termekkel, a külső lépcsők oldalán erőteljes faragott domborművekkel; belsejét viszont színesmázú téglákból álló domborművek díszítet-

ték. Az elsőre szép példa volt a nottinghami múzeum hatalmas, állatküzdelmet (bikába harapó oroszlánt) ábrázoló két domborműve, Xerxes (V. sz. Kr. e.) persepolisi palotájának délnyugati részéből; a másodikra két íjász alakja, Dárius szuzai palotájából. Ezek teljes sorát (12 darabot) a párisi Louvre-ban őrzik. A színezés rajtuk türközkék alapon barna, sárga, kék, fehér és zöld. A színek a beágyazott zománc példájára, mélyített felületekbe vannak foglalva. Az alakok életnagyságúak (185 cm). Ezeket a domborműveket az egyszerűség és a monumentalitásra való törekvés jellemzi. A kiállítás plakátját díszítő szárnyas bika domborművét, az Achamenidák korából (551—331. Kr. e.), ugyancsak a szuzai Dárius-palotából, színezett gipszmásolatban mutatták be.

A Szovjet *szaszanidakori* (226—636. Kr. u.) *kincseinek* gazdag sorát engedte át az Eremitage-ból a kiállításra. Ezüstből domborított díszítalak ezek, vadászjelenetekkel, állatalakokkal stb. vannak díszítve. Az udvari ötvösműhelyekben készült tárgyak ajándékképpen kerülhettek külföldi fejedelmek tulajdonába. A párisi Bibliothèque Nationale szép táján a szarvasokra, bölényekre, vadászókra lóháton vadászó II. Kozroe (590—628.) alakját ismerjük fel, ami megadja a tárgy keletkezési idejét. A trébelt ábrázolás a tak-i-bostani szikla-domborművekkel van rokonságban. Ugyanebből a korból való néhány talpas korsó, palackidomú edény és talpas pohár (egy részük aranyból). Alakjuk és díszítésük révén a nagyszentmiklósi lelet néhány hasonló darabjának lehettek az előképei.

A szaszanidakori *seljemszövetek* és *brokátok* néhány csodás darabján fel-tűnő a rajz egyezése a közel egykorú kődomborművekével (pl. a pávafarkú sárkány).

De ki győzné ezeket a szebbnél-szebb darabokat mind felsorolni. A III. teremben már az iszlámkori színgazdag tárgyak sora lepte meg a szemlélőt. A szaszanida művészet lassanként elhalványul, 820—1037-ig kisebb

TÁL. XII. század
A perza kormány tulajdona

RHAGESI TÍPUSÚ, FÉMFENYŐ MÁZZAL BEVONT FAJANSZKORSÓ
XIII. század

nemzeti uralkodók alatt felülkerekedik a művészetben az iszlám-irány. 1037—1231-ig, Szeldcsuk szultánok alatt, helyi uralkodók a művészet pártfogói. A művészet központjai Herat, Raghes és Hamadan. Ebben a korban készültek a legszebb perzsa fajsanszok.

1227—1336-ig a mongol császárok hatalma alá kerül Perzsia, amikor is meghonosul ott a mongol hatás. 1336—1387-ig nemzeti dinasztia uralkodik, 1387-ben Turkesztánnal egyesítve, a mongol Timuridák alatt, a főváros Szamarkand. Legnagyobb fejedelmük Timur volt (1387—1405). — 1502-ben Szafida uralkodók következnek (1736-ig). Ebbe az időbe esik az iráni kultúra felvirágzása és az igazi nemzeti stílus kialakulása. Ekkor készülnek a legszebb és legnagyobb perzsa-szőnyegek az uralkodók udvari szőnyegszövőműhelyeiben, a könyvkötések, a könyvfestések és a fémművéség legkiválóbb példái.

Az *agyagipar* fejlődését nagyban előmozdította az a szokás, hogy az épületek (mecsetek, sírtemplomok) falait, kapuzatait kívül és belül is színesdíszű, gyakran feliratos, és nem egyszer fémfényű, lüszteres mázú fajsansz csempékkel borították. Ilyen kapuzat nagyméretű színes mását láthattuk az isz-pahani királyi (Maszjid-i-Sah) mecsetről, mely az előtte elterülő feketetükrös medencében visszaverődve, tündéri látványt nyújtott. A legszebb mázas cserépedények Raghes, Veramin és Szultana-bad romjaiból kerültek ki. A legfontosabb hely a mongolok által 1221-ben elpusztított Raghes volt. E tárgyakon leginkább festett, a perzsa egykorú miniatűrökkel rokon, figurális díszet találunk. Egyrésztük fémfényű mázú, másrésztükön pedig az ú. n. Minai-technikát alkalmazták (1200 táján). Ez utóbbiakon elefántcsontszínű alapon a színes dísz közt aranyozást is használtak. Az edények alakja nagyon változatos.

Korábbiak ezeknél az ú. n. Gabri-edények. Felületüket domborművesen, vagy pedig mélyített alapon, sgrafitto technikával díszítették (X—XII. sz.).

Legkisebb volt az *üvegtárgyak* csoportja, mert itt még a szakemberek is nehezen tudják a perzsa és a szíriai középkori üvegeket egymástól megkülönböztetni.

A már említett fémtárgyakon kívül még igen szép, későbbi *bronzedényeket* gyűjtöttek össze. A perzsa művészetben a legkedveltebb anyag a bronz. Éppen ezért a díszitmény (nem egyszer aranyezüst tausirozás) és az edény alakjának fejlődését szakadatlan sorozatok képviselik. E tárgyak néha az európai tárgyak alakját is befolyásolták. (Pl. renaissance-kori gyertyatartók formája innen ered.) Kedvelt edény az állatalakú aquamanile. Az ezüst-arany edények készítése ebben a korban tiltva volt. Ez okból díszítik azután gazdagabban a bronzedényeket. Egyes, fejedelmi megrendelésre készült, tárgyak a perzsa iparművészet legszebb termékei. A szaszanida és kínai előképek mintájára az iszlám korai idejében állatalakú aquamanileket és füstölőket készítettek öntött bronzból, simán, vagy reliefes díszítéssel. Lchet ló, kakas, kacs, őz, esetleg oroszlánalakú. Keletkezési idejük a VIII—XII. századra tehető. Hasonló módon készültek az elég gyakori kannák, amelyekben a hengeres, öblös test, keskeny, csőszerű nyakban folytatódik. A domború díszű kerek fémtükrök híven követik a kínai tükrök korongszerű alakját. Kedvelt díszítés a vésés is. Különösen tűzmedencéken és nagy kerek tálakon alkalmazták. Elég gyakoriak a füstölők és a karcsú, hengeresszerű kandeláberek. A leggazdagabb díszítési mód, miként már említettem, a tausirozás. A kiállítás pompás példákat mutatott be a XII—XVII. századból. Gyönyörű, figurális díszű moszuli medencéket, vázákat, gyertyatartókat, ládikákat, tintatartókat láthattunk.

A *fegyvereket* csak kevés, de jól megválogatott, művészi darabokkal illusztrálták. A sisak, a vért, a bárd, a kard és a tör mindmegannyi vésett, tausirozott, vagy esetleg ékköves díszítésű. Az Iparművészeti Múzeumunkban letétül őrzött herceg Esterházy-gyűjtemény

két pompás, XVI—XVII. századi, drágaköves *aranytőre* is méltóképpen sorakozik a kiállításon látottakhoz. Az egyiknek (242. lt. sz.) kétélű acélpengéjét arany tausiroszású arabeszkkel és arab felírt, arabeszk arany markolatát, keresztvasát és hüvelyét drágakövek (rubin, smaragd, türkiz) élikéntik. A másik (243. lt. sz.) hasonlóan gazdag, de ennek ékköves markolata barna fából készült.

A legnagyobb érdeklődést a Riza Sah Pahlavi perzsiai kincstárából kikerült zománcos és drágaköves *aranytárgyak* keltették. A láthatatlan sugarak által védett üvegszekrényt olyan tömeg vette állandóan körül, hogy azok megtekintése csak a látogatásmentes időben volt lehetséges. Igaz, hogy egyes tárgyakat, pl. kerek pajzsokat, a színgazdag zománcon kívül nem egyszer galambtojás nagyságú smaragdok és gyémántok díszítették. Ezek barbár szépsége már a XVIII—XIX. századi hanyatlás korára vall.

Művészeti szempontból jelentékenyebbek voltak a Szovjet által kiállított, szintén drágaköves (rubinokkal díszített) aranyedények (palackok, füstölők, kannák, állványok, stb.).

Külön tanulmányt érdemelne a látványosságban felülmúlhatatlan, csodás szépségű *szőnyegek* csoportja. A XVI—XVII. századi perzsa szőnyegeknek udvari szőnyegszövőkben készült, páratlanul szép példái a szőnyegszövés legkiválóbb, utólréhetetlen darabjai. Rajtuk megtaláljuk az aranydíszű bőrkötések felhőszalagos és arabeszk díseit és a színgazdag perzsa miniatűrök ornamentikáját, állatalakjait és jelenetét. Az iparművészet e különböző ágainak kölesönhatása termékenyítette meg a perzsa iparművészek amúgy is gazdag fantáziáját.

A Burlington House III. számú hatalmas terme és templomszerű, nyolcszögű középcarnoka már korábban a művészet legszebb termékeit egyesítette magában. Azonban utólréhetetlen színpompá és gazdagság szempontjából azok sem versenyezhetek az ott bemutatott szőnyegkincsek hatásával.

A Szafida-kor (1502—1736) indás, arabeszk, állatos, vadászjelenetes legszebb szőnyegei versenyre keltek az arany-ezüst átszövésű, selyemből csomózott, úgynevezett lengyel-szőnyegeivel. Ez utóbbiak fejedelmi ajándékképpen kerültek az európai udvarokba. (Amilyen például a híres bécsi vadász-szőnyeg is és annak párja, melyet a közelmúltban adott el az osztrák kormány Amerikába és jelenleg Mrs. Rockefeller Mc Kormick tulajdonában van.) A legrégebb évszámos példa a milánói Poldi Pezzoli-múzeum hatalmas vadászszőnyege 1521-ből, melynek mestere Ghijat-al-din volt és az óriási ardebili-szőnyeg párja, Magoud Kashani mesterműve 1539-ből, Sir Duveen tulajdonából (856. sz. 405—720 cm.) Az indás szőnyegek legszebb példáját szintén Sir Duveen állította ki (850. sz.). Ez nagyságra még az ardebili-szőnyeget is meghaladta (412—802 cm.). A széles keretsáv arabeszk mesteri rajza közeli rokonságban van a fajanszcsempék színgazdag ornamentikájával, a mi egyben a perzsa díszítőművészet legmagasabb fokát képviseli.

A vázasszőnyegek XVI—XVIII. századi jellegzetes két szép példája Budapestről M. L. Cartier gyűjteményéből került ki (300. és 312. sz.).

Eddig teljesen ismeretlen volt a II. Abbas sah sírjáról származó, tizenkét-szögű, sajátos színezésű és rajzú, ovális alakú, óriási dsuegani szőnyeg (408—823 cm), melynek középrészét türközkék alapú, ciprusos díszítésű különálló kis szőnyeg alkotta. Egy hasonló darabon az 1082. (vagyis keresztény időszámítás szerint 1671.) évszám és a dsuegani Na'amet-allah mester neve olvasható. Ez a csoport tehát a XVII. század második felében készült.

A gobelinszövésű perzsa szőnyegek legszebb példái a perzsa sah és a müncheni Residenz-múzeum állította ki.

A *szövetneműek* (bársony, brokát, hímzés) csoportjában a perzsa selyemszövés fejlődését hiánytalan és válto-

PERZSA SZÖNYEG. XVII. század eleje

zatos sorozatokban tanulmányozhatunk. A figurális díszű bársonybrokátok utólérhetetlen szépségű XVI—XVII. századi példáit mutatták be az amerikai és európai múzeumok. A XVII. századi brokátokon elmarad a figurális dísz és helyette egyes virágokat, vagy csokrokat használtak fel dísz gyanánt.

De a perzsa kiállítás minden gazdagsága mellett sem tudott olyan egyedülálló, selyem- és bőrapplikációs falkárpitot (254—278 cm) felmutatni, amilyent nálunk a herceg Esterházy-kincstár őriz. Rajta a leggazdagabb figurális szőnyegek példájára (amilyen például a báró Hatvány Ferenc tulajdonában levő egyedüli szőnyegtöredék a XVI. századból), szárnyas géniuszokkal díszített keretben, csipkés boltív alatt, perzsa előkelő társaság mulatozása van ábrázolva, középen a perzsa sah trónon ülő alakjával. A kertben lejátszódó jelenetben táncosnőket, zenészeket, ételeket hordó szolgálkat, előkelőségeket láthatunk. A boltívek sarkaiban a főnixmadárral küzdő sárkány, a kínai Ming-dinasztia címerállatai vannak ábrázolva. Egyébként is jól felismerhető rajta a kínai művészet hatása. (Pl. a keretben látható állatküzdelem jelenetein is.) A falkárpit gazdag középjelenetének és a keretek géniuszainak előképét a perzsa miniatűrök közt kell keresnünk. Az előbbire közeli rokonságú ábrázolást mutat a British Museum legnagyobb ismert, a Timuridák családjából származó uralkodók és hercegek mulatozását feltűntető (160—160 cm) XVI. századi festménye, amelyen az alakok tartása, a jelenet csoportosításának rokonsága és a színek hasonlósága feltűnő. (Lásd a színes képet.) Így e falkárpit keletkezési idejét a XVII. század elejére tehetjük.

A perzsa művészek színekedvelését leginkább a perzsa miniatűrök igazolják. A könyvfestés már a XIII. században olyan magaslaton áll, amely méltán versenyez az európai miniatűr-

festéssel. A középkor és az újkor páratlanul gazdag perzsa illusztrációi még egy kiállításon sem jelentek meg ilyen nagy számban és ilyen elsőrendű példákban. A mongol stílust Rashid ed-din 1310-ben készült krónikája képviselte.

Az 1400 körüli virágzást mutatják a Heratból származó kéziratok festményei. Ilyen a teheráni múzeum mesekönyve; benne a színek gazdagsága a tájkép hangulatos kezelésével párosul.

Az 1429-es évszámot tünteti fel az építészeti és kerti jeleneteket ábrázoló Firduzi illusztrált könyv.

A következő kornak kiváló miniatűrűje volt Behzád, akitől nem egy pontosan datálható kép származik. A kairói könyvtár 1488—89-ben készült könyve hat képben kedves jeleneteket örökít meg színpompás hangulatban. Mély megfigyelésről tanuskodik közöttük különösen a legelésző lovakat ábrázoló festmény. Ez a mester szabadítja fel a perzsa festészetet a mongol hatás alól és azt nemzeti irányba vezeti.

A XVI—XVII. században már nagyobb mennyiségben készültek egyes önálló lapok (illetőleg festmények) is. Ezek is nagyszámban voltak tanulmányozhatók a londoni kiállításon.

A bőrből készült *könyvkötések* arabeszes, felhőszalagos díszeknek a könyvdíszekkel és a szőnyegekkel való rokonságát már említettük. Nem egy bámulatosan finom példa került ki a XVI—XVII. századi perzsa könyvkötők ügyes kezéből. A XVII—XVIII. században könyvkötés gyanánt Perzsiában lakkfestésű táblákat is alkalmaztak. Rajzuk és színezésük a perzsa miniatűrök közvetlen rokonai. A színes lakkfestést egyébként dobozokon, ládikákon, tálcákon is szívesen alkalmazták.

A kiállítás jelentőségét és hatását nagyban fokozta a szervezés nagyszerűsége és azt olyan művészeti világcséménnyé avatta, mely eddig páratlanul áll a kiállítások dús sorában.

CSÁNYI KÁROLY